

Elgiz Eldəniz oğlu ABDURAHMANLI

*Bakı Avrasiya Universiteti,
Humanitar fən və Regionşünaslıq kafedrası, magistrant,
E-mail elgizabdurahmanli610@gmail.com*

ABŞ VƏ ÇİN MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ TAYVAN PROBLEMİ

Xülasə

1954-cü ildən bəri Tayvanla bağlı yaşanan bütün böhranlar açıq şəkildə göstərir ki, Çin xarici siyasətdə Tayvan məsələsinə birinci dərəcəli həssaslıqla yanaşır. Həmçinin Tayvanı daxili məsələ kimi görür, ABŞ isə Tayvanı balanslaşdırmaq və Çini əhatə etmək siyasətinin aləti kimi istifadə edir. Çinin yüksəlişi və fövqəldövlət kimi meydana çıxması Tayvanın, xüsusən də Asiya-Sakit Okean regionunun təhlükəsizliyini təhdid edən ən mühüm strateji problemlərdən biridir. Çin Xalq Respublikasına (ÇXR) görə, dünyada yalnız bir Çin var və Tayvan Çinin əvəzedilməz hissəsidir. Tayvanı materiklə birləşməli bir əyalət kimi gören Çinə görə, bu fakt Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) və ABŞ da daxil olmaqla 160-dan çox ölkə tərəfindən qəbul edilib.

Açar sözlər: Tayvan, ABŞ, Çin, Asiya-Sakit Okean, mübahisəli adalar

UOT: 339

JEL: F1

DOI: <https://doi.org/10.54414/BCLY9666>

Giriş

ABŞ və Çin arasında ikitərəfli görüşlər 1950-ci illərdə keçirilsə də, diplomatik əlaqələr əslində ilk dəfə 1972-ci ildə Şanxay Birgə Bəyannaməsi ilə başlamış və 1979-cu ildə ABŞ-ın “tək Çin” şərtini qəbul etməsi ilə rəsmi formasını almışdır. Xüsusilə Soyuq Müharibədən sonra ABŞ regionda mövcudluğunu artıraraq strateji tarazlığın yaradılması və qorunmasında mühüm aktora çevrildi. Əslində ABŞ özünü Sakit okean dövləti kimi tanıyır və bir çox sahələrdə, xüsusilə iqtisadi fəaliyyətlərdə regionda təsirini nümayiş etdirməkdə davam edir. Həm ABŞ-ın regionda balanslaşdırıcı rolu, həm də region ölkələrinin qarşılıqlı münaqişədən uzaq olması Asiya-Sakit Okean regionunun 30 ildən artıqdır ki, sülhün və sabitliyin qorunduğu regiona çevrilməsinə şərait yaradıb. Digər tərəfdən, 1967-ci ildə ASEAN-ın (Cənub-Şərqi Asiya Millətləri Assosiasiyası) yaradılmasından sonra təhlükəsizlik məsələsi Asiya-Sakit Okean hövzəsində ən mühüm strateji problemə çevrilmişdir. Həmçinin bu, mövcud beynəlxalq nizamə meydan oxuması, beynəlxalq aləmdə mövcud vəziyyətin artmasına səbəb olmuşdur. Çinin fövqəldövlət kimi ortaya çıxması ABŞ-ın xarici siyasətini yenidən

formalaşdırmağa və Çinlə rəqabətli münasibətə girməsinə səbəb olub.

ÇXR rəsmi ideologiyasına görə, 1912-ci ildə Dr. Sun Yat-Sen korrupsioner Qinq sülaləsini devirdi və 1949-cu ildə başqa bir inqilab (Çin Kommunist İnqilabı) ilə dağıdılan Çin Xalq Respublikasını qurdu və ÇXR yaradıldı [5]. 1949-cu ildən Çin mərkəzi Pekində yerləşən dövlətdir və ÇR deyil, ÇXR tərəfindən təmsil olunur. Buna görə də Çin iddia edir ki, xarici qüvvələrin müdaxiləsi nəticəsində başlayan vətəndaş müharibəsi səbəbindən Tayvan boğazının iki tərəfi arasında ayrılıq var, lakin Çinin Tayvan üzərindəki səlahiyyəti bitməyib və bitməyəcək.

ABŞ-ın 1979-cu ildə ÇXR-in Çinin yeganə qanuni nümayəndəsi olduğunu və Tayvanın Çinin bir hissəsi olduğunu qəbul etdiyinə görə Pekin hökuməti ABŞ-ın Tayvanla qurduğu müstəqil iqtisadi və mədəni əlaqələri qəbul etmir. Bu kontekstdə iddia olunur ki, ABŞ-ın energetika nazirinin Tayvana göndərilməsi və onun Li Tenq-hui və Tayvanın digər yüksək rütbəli rəsmiləri ilə görüşləri Çin və ABŞ arasında münasibətləri müəyyən edən prinsipləri pozur. Məhz buna görə də Çin ABŞ hökumətinin hərəkətlərinə etiraz etmək hüququ vardır. Tay-

pey hökuməti isə müdafiə, iqtisadiyyat və diplomatiya başda olmaqla bir çox sahədə Çinin təzyiqinə boyun əyməmək üçün əlindən gələni etmiş və Çinin Tayvanı ilhaq etmə ehtimalına qarşı ABŞ ilə ittifaqa böyük əhəmiyyət vermişdir [4].

Bu kontekstdə Amerika administrasiyası Tayvana Çindən gələn hər hansı təhlükəyə qarşı müdafiə üçün silahların verilməsi və Tayvan xalqının təhlükəsizliyi üçün hər cür imkanlarla təchiz edilməsi haqqında qanun qəbul edib. Bu, açıq şəkildə göstərdi ki, ABŞ Çinin Tayvana qarşı hər hansı hərbi müdaxiləsinə reaksiyasız qalmayacaqdır. Əslində, keçmişdən bu günə Tayvan məsələsi təkcə Çini deyil, ABŞ-ı da əhatə edən üçbucaqda davam edir. Bəs iki böyük dövlət arasında bu problem ilk dəfə nə vaxt yaranıb?

1949-cu ildə Çin Kommunist Partiyasının Çin Millətçi Partiyasına (Kumintanq) qarşı qələbəsi və Kumintanqın Tayvanda mövcudluğunu davam etdirməsi ABŞ və Çin arasında Tayvan probleminin başlanğıcı oldu. Tayvan məsələsi ilə bağlı Çin-ABŞ münasibətlərində vaxtaşırı yumşalmalar olsa da, bu məsələnin daim geosiyasi rəqabət meydanı yaratdığını söyləmək olar. Tayvan ABŞ üçün Çinin Asiya-Sakit okean geosiyasətində fəaliyyət imkanlarının məhdudlaşdırılmasında və Çinə qarşı mühafizə siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm rola malikdir [1].

ABŞ-ın bu strategiyasına baxmayaraq, Tayvanın Çinlə dinc yolla birləşməsi Çinin əsas siyasi məqsədlərindən biri hesab olunurdu. Bu kontekstdə Çinin Şərqi Asiyada izlədiyi “vahid Çin” siyasəti Tayvan məsələsini Çin ictimaiyyətinə çox həssas bir zəminə gətirir. Belə ki, Tayvanın Çin ərazisinə ilhaq edilməsi məqsədi Mao Zedonq dövründən bu yana davamlıdır. Lakin Tayvanın bu vəziyyətə reaksiyası ABŞ da daxil olmaqla üç böyük böhrana səbəb oldu. Həmin böhranlardan birincisi 1954-1955-ci illərdə, ikincisi 1958-ci ildə, üçüncüsü isə 1995-1996-cı illərdə baş vermişdi.

Tayvan Boğazı Böhranları

1949-cu ilin oktyabrında Çin Kommunist Partiyası ilə Kumintanq arasında Çin vətəndaş müharibəsi kommunistlərin qələbəsi ilə başa çatdı. Məhz bundan sonra millətçilər hökumət mərkəzini Taypeyə köçürməli oldular.

1950-ci illər Çinin ABŞ-ı üçüncü dünya ölkələrini istismar edən imperialist dövlət kimi qəbul etdiyi, ABŞ-ın isə kommunist dünyasının bir parçası olduğu üçün Çin haqqında mənfi fikirdə olduğu illər idi. Əslində, 1970-ci illərə qədər ABŞ-ın Şərqi Asiya siyasətinin Tayvan administrasiyasının və anti-Çin tərəfində olduğunu söyləmək mümkündür. İş o yerə çatdı ki, 1950-ci ildə ABŞ prezidenti Harri Trumen Tayvana hücumun ABŞ-ın Asiyadakı maraqlarına hücum kimi qiymətləndiriləcəyini bəyan etdi. Bu dövrdə ABŞ 7-ci Amerika Hərbi Dəniz Qüvvələrini Tayvan boğazına göndərdi və bu, Çin tərəfindən milli təhlükə, həmçinin ABŞ-ın Tayvanı işğalı kimi qəbul edildi. Birləşmiş Ştatlər və Çin arasındakı gərginlik nəticədə Çin və Tayvan hərbi qüvvələrinin bir-birinə qarşı çıxdığı Birinci Tayvan Böhranına səbəb oldu. Bu böhran ABŞ və Tayvanın müdafiə sazişi imzalamasına və Cənub-Şərqi Asiya Müqaviləsi Təşkilatının (SEATO) yaradılmasına səbəb oldu. Birinci böhranın davamı olan ikinci böhran 1958-ci ildə Çinin Tayvanın Quomey və Matsu adalarını bombalaması ilə başlamış və 22 sentyabr 1958-ci ilə qədər davam etmişdir. ABŞ bu böhranda Tayvana da hərbi dəstək verdi. Hər iki böhran mahiyyətə Çin Tayvanı öz materikinə birləşdirmək cəhdi və ABŞ-ın bu cəhdə fəal müdaxiləsi nəticəsində inkişaf etdi.

1970-ci illərdə konyunktura dəyişdi və Çinin sovetlərdən ideoloji və maraq baxımından ayrılması onun ABŞ-la yaxınlaşmasına və beləliklə də Tayvana xoşagəlməz bir vəziyyətin yaranmasına səbəb oldu. 1971-ci ilə qədər BMT Təhlükəsizlik Şurasında (BMT TŞ) Çini təmsil edən Çin Respublikası (Tayvan) o vaxtdan Çin Kommunist Partiyasının hakimiyyəti altında Pekinlə əvəz edilmişdir. Ona görə də Çin Sovet təhdidinə qarşı Tayvan məsələsini təxirə saldığı halda, ABŞ BMT TŞ-də Çinin qanuni nümayəndəsi kimi Tayvanı deyil, ÇXR-i təsdiq edərək Sovetlərin Çinlə ekspansionist siyasətini balanslaşdırmağa üstünlük verdi [5].

Digər tərəfdən, Çin ABŞ ilə münasibətlərin normallaşması üçün üç şərt irəli sürürdü:

1. ABŞ Tayvandan hərbi qüvvələrini çıxarır;
2. Tayvanla diplomatik əlaqələri kəsir;
3. 1954-cü ildə imzalanmış ABŞ-Tayvan Birgə Müdafiə Sazişinə xitam verir.

ABŞ bu üç tələbə müsbət cavab verdikdən sonra 1979-cu ildə dərc etdiyi birgə bəyannamədə Tayvanın Çinin ayrılmaz hissəsi olduğunu qəbul etdi. ABŞ Tayvanla diplomatik əlaqələrini rəsmi olaraq dayandırmışdı. Lakin həmin il Amerika Konqresi tərəfindən Tayvan Münasibətləri Aktı təsdiqləndikdən sonra Taypey ilə qeyri-rəsmi diplomatik əlaqələri davam etdirdi. Bundan əlavə, məhz həmin qanuna əsasən, ABŞ Tayvanın ehtiyac duya biləcəyi hər hansı müdafiə vəziyyəti üçün Tayvana silah satışını da təsdiqlədi.

Çin və ABŞ arasında strateji münasibətlərin tədricən yumşalması Çini xarici siyasətdə həvəsləndirmişdi. Lakin Soyuq müharibənin başa çatması, həmçinin 1989-cu ildə Çində Tiananmen hadisələrinin başlaması ilə Sovet təhlükəsinin aradan qalxması Çin-ABŞ münasibətlərinin gərginləşməsinə səbəb oldu. Belə ki, ABŞ yenidən Çini təhdid kimi qəbul etdi. Bu prosesdə ABŞ Tayvana müdafiə yönümlü dəstək siyasətini yenidən aktivləşdirdi və 1992-ci ildə Tayvana 150 F-16 döyüş təyyarəsi, 12 sualtı qayıq əleyhinə helikopter və bəzi silah texnologiyaları satmağa qərar verdi[2]. Bundan əlavə, 1995-ci ildə Tayvanın baş naziri Li Tenq-huinin ABŞ-a qeyri-rəsmi səfərini ABŞ-ın Tayvanı tanıması kimi şərh edən Çinin bu səfərə sərt reaksiyası üçüncü Tayvan boğazı böhranına səbəb oldu. Bu prosesdə iki ölkə həm diplomatik, həm də hərbi baxımdan qarşı-qarşıya gəlmişdir.

Yeni böhrana doğru

ABŞ-ın keçmiş prezidenti Trampın 2018-ci ildə imzaladığı Tayvan Səyahət Aktının qüvvəyə mindi. Nəticədə isə, ABŞ və Tayvan rəsmiləri arasında səfərlərin artması Çinin Tayvan hava məkanına döyüş təyyarələri göndərərək bu səfərlərə sərt reaksiya göstərməsinə səbəb olub. Çünki Çinin fikrincə, bu cür səfərlər ABŞ-Çin münasibətlərini əks etdirən razılaşmaların pozulması demək idi [4].

ABŞ-ın yüksək səviyyəli rəsmisinin 25 ildə ilk dəfə Tayvana səfəri Çin-ABŞ gərginliyini pik həddə çatdırdı. Uzun müddət ÇKP-ni tənqid edən və ABŞ-da əsas simalardan biri olan Pelosi Tayvana səfərini Çinin yaranmasının ildönümünün qeyd edilməsi ilə üst-üstə düşürdü. Həmçinin onun səfəri ABŞ-ın Tayvanın demokratik mövqeyini, Çin Xalq Azadlıq Ordusunu (PLA) dəstəkləmək öhdəliyini vurğuladı. Bu, hərbi

əməliyyatlara başlanılacağıının elan edilməsinə səbəb oldu. Qeyd edək ki, avqustun 4-də Çin hərbi rəsmiləri Tayvan boğazı boyunca bir sıra hərbi təlimlərə başlamışdır. Patalonun sözlərinə görə, bu hərbi təlimlər üç səbəbə görə kifayət qədər diqqətəlayiqdir. Həmin səbəblər aşağıdakılardır:

1. Bir neçə gün ərzində çoxsaylı raket buraxılışları, dəniz tapşırıq qrupları və hava birləşmələri ilə Tayvanın müdafiəsi misli görünməmiş qüvvə sıxlığı və dəqiqlik imkanları ilə dəfələrlə sınaqdan keçirilmişdir;

2. Bu, Çinin yeni birgə komanda-nəzarət strukturuna keçidinin ona gətirdiyi səlahiyyətli əməliyyat qabiliyyətini nümayiş etdirdi;

3. Çinin döyüş üsulları və Tayvana təzyiq etmək qabiliyyəti, o cümlədən PUA-lar və Tayvan hökumətinin internet saytlarına kibercumlar nümayiş etdirildi.

Digər tərəfdən, Çinin təlim sahələrinin Tayvanın ərazi sularının müəyyən hissələrinə daxil edilməsinə təyin etməsi müəyyən fikirlər yaradırdı. Bu fikirlər təlim hərəkətinin təxribatçı bir hərəkət kimi qəbul edildiyi, ələxsus Çinin əslində işğal üçün təlim keçdiyi düşüncələrini gücləndirdi. Lakin bu vəziyyətin nəticəsinin mütləq müharibə demək olmadığı da bildirilir. Çünki Çinin keçirdiyi hərbi təlimlər onların döyüş bacarıqlarını artırmaq məqsədi daşısa da, onların qaçılmaz müharibə niyyətinin ifadəsi kimi qəbul edilməməsi düşünülür. Nəticədə, Pekin hökuməti bu təlimlərlə Tayvan hökumətinin hazırkı siyasi mövqeyini saxlamaq söyləri davam etdikcə, PLA-nın Tayvanın hava və dəniz məkanına yaxınlaşacağına işarə etdi. Nəhayət, Çinin “dinc yolla birləşmə” hədəfi bu baxımdan əsas məqsəd olaraq qaldığından, bölgədə yüksək gərginliyin davam edəcəyi və hərbi konsentrasiyanın hətta arta biləcəyi anlaşıldı. Əslində Çin Pelosinin Tayvana səfərindən sonra göstərdiyi münasibətlə Vaşinqton administrasiyasının hazırkı Tayvan siyasətinə sərt reaksiya verəcəyini açıq şəkildə göstərdi. Bununla belə, Pelosinin uçuşu zamanı PLA-nın təlimlərinin Cənubi Çin dənizindən uzaq bir marşrutla keçməsi də reaksiyanı ölçülü şəkildə saxlamaq səyini nümayiş etdirdi. Beləliklə, əgər müharibəyə başlamazsa, PLA-nın məqsədi nədir?

Bu suala cavab vermək çətin olsa da, Çin hökumətinin Tayvan xalqında “dinc yolla

birlişmə” qaçılmazlıq hissi yaratmaq məqsədinin iflasa uğradığı aydındır. Çünki Tayvanda özünü çinli hesab edənlər bütün əhalinin cəmi 2%-ni təşkil edir. Belə olan halda, Pekinin atdığı hər hansı reaktiv addım Tayvanlıların Çinə qarşı mənfi münasibətinin artmasına səbəb olur. Bundan əlavə, Pekin və Vaşinqton arasında Tayvanla bağlı böhran hər iki administrasiya üçün arzuolunmaz olsa da, hadisələr ABŞ-ın Tayvanı dəstəkləməyə davam edəcəyini göstərirdi. Bu, iki dövlətdən biri digərinin tələblərini qəbul etməyə razı olmadığı halda, iki ölkə arasında müharibə ehtimalının artacağına işarə edirdi. Ona görə də yeni global böhranın qarşısını almaq üçün beynəlxalq nizamın bu iki mühüm aktor arasında davam edən gərginliyi yaxından izləmək böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Həmçinin Çindən gələ biləcək hər hansı bir hərəkəti diqqətlə izləmək və beynəlxalq ictimaiyyətlə paylaşmaq mühüm idi [3].

Bu kontekstdə Çinin hərəkətləri pislənilə və onun bölgədə daha iddialı hərbi fəaliyyətlərini normallaşdırmasının qarşısını almaq üçün təşəbbüslər irəli sürülə bilərdi. Nəhayət, ikitərəfli və ya çoxtərəfli razılaşmalar vasitəsilə müdafiəsini, həmçinin global ticarət proseslərinə inteqrasiyasını təkmilləşdirmək üçün Tayvanı dəstəkləmək də bu nöqtədə vacib ola bilər.

Nəticə

Çin, ABŞ və Tayvan arasında diplomatik gərginlik regionda qeyri-sabitlik yaradır. Beynəlxalq ictimaiyyət tərəflər arasında dialoq və danışıqlar yolu ilə həll yolunu tapmağa çağırır. Tayvan məsələsinin sülh və barışıq yolu ilə həlli regional sabitliyin təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Tayvanda gərginliyin düzgün idarə edilməməsi regional münaqişələrə, eləcə də global nəticələrə səbəb ola bilər. Ona görə də tərəflərin diqqətli olması və münaqişənin qarşısının alınması vacibdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Adıbelli, B. (2006). Çin Dış Politikasında Tayvan Sorunu, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
2. BBC News. (10.08.2022). “China says Taiwan military drills are over after Pelosi visit”. <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-62492350>
3. Dumbaugh, K. (2009). Taiwan’s Political Status: Historical Background And Its Implications For U.S. Policy, Congressional Research Service, CRS Report for Congress.
4. <https://www.lefigaro.fr/international/dossier/taiwan-tout-comprendre-aux-tensions-entre-la-chine-et-les-etats-unis>
5. <https://www.aa.com.tr/tr/ulke-profil-leri/cin-halk-cumhuriyeti/901507>

Elgiz Eldeniz ABDURAHMANLI

Baku Eurasian University,
E-mail elgizabdurahmanli610@gmail.com

Summary

All the crises related to Taiwan since 1954 clearly show that China treats the Taiwan issue with first-class sensitivity in foreign policy. It also sees Taiwan as an internal issue, while the US uses Taiwan as a policy tool to balance and contain China. China's rise and emergence as a superpower is one of the most important strategic issues that threaten the security of Taiwan, especially the Asia-Pacific region. According to the People's Republic of China (PRC), there is only one China in the world, and Taiwan is an indispensable part of China. According to China, which sees Taiwan as a province that should be united with the mainland, this fact has been recognized by more than 160 countries, including the United Nations (UN) and the United States.

Keywords: Taiwan, USA, China, Asia-Pacific, Disputed Islands

Эльгиз Эльдениз АБДУРАХМАНЛЫ
Бакинский Евразийский Университет,
E-mail elgizabdurahmanli610@gmail.com

Резюме

Все кризисы, связанные с Тайванем, начиная с 1954 года, ясно показывают, что Китай относится к тайваньской проблеме с первоклассной чуткостью во внешней политике. Они также рассматривают Тайвань как внутреннюю проблему, в то время как США используют Тайвань как политический инструмент для балансирования и сдерживания Китая. Возвышение и превращение Китая в сверхдержаву является одним из наиболее важных стратегических вопросов, которые угрожают безопасности Тайваня, особенно Азиатско-Тихоокеанского региона. По мнению Китайской Народной Республики (КНР), в мире существует только один Китай, и Тайвань является неотъемлемой частью Китая. По мнению Китая, который рассматривает Тайвань как провинцию, которая должна быть объединена с материком, этот факт признали более 160 стран, включая Организацию Объединенных Наций (ООН) и США.

Ключевые слова: Тайвань, США, Китай, Азиатско-Тихоокеанский регион, Спорные острова.

Daxil olub: 20.10.2023